

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Warszawa, dnia 15 października 2012 r.

Poz. 6840

UCHWAŁA Nr 196/XXI/2012

RADY POWIATU W RADOMIU

z dnia 28 września 2012 r.

**w sprawie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami
Powiatu Radomskiego na lata 2012 – 2015.**

Na podstawie art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2001r. Nr 142, poz. 1592 z późn. zm.), art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), art. 4 ust.1 ustawy z dnia 20 lipca 2000r. o ogłoszeniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów (Dz.U. 2011 Nr 197, poz. 1172 j.t.), Rada Powiatu Radomskiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Powiatowy Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego na lata 2012-2015” zaopiniowany pozytywnie przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Radomskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od opublikowania w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący Rady:
Tadeusz Osiński

Załącznik
do Uchwały Nr 196/XXI/2012
Rady Powiatu w Radomiu
z dnia 28 września 2012r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU RADOMSKIEGO NA LATA 2012-2015

Spis treści:

1. Wstęp
2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
  - 2.1. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie radomskim
  - 2.2. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie radomskim
3. Charakterystyka powiatu radomskiego:
  - 3.1. Zarys uwarunkowań geograficznych
  - 3.2. Zarys uwarunkowań historycznych
4. Zabytki w powiecie radomskim
  - 4.1. Zabytki wpisane do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:
    - 4.1.1. Zabytki nieruchome
    - 4.1.2. Zabytki ruchome
    - 4.1.3. Zabytki archeologiczne
    - 4.1.4. Wykaz zabytków w Planie ochrony zabytków nieruchomych na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego
5. Zadania i planowany termin ich realizacji
6. Instrumenty wdrażania zadań
7. Źródła finansowania powiatowego programu

1. Wstęp

„Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego (...). Stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Takie zapisy zawiera Konstytucja R.P. określające prawny fundament pod zrozumienie istoty dziedzictwa kulturowego jako materialnego i duchowego dorobku minionych pokoleń. W kontekst ten dobrze wpisują się słowa prof. Henryka Samsonowicza wypowiedziane w 1998r. na Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury w Radomiu. Przypomniawszy on, iż pojęcie ojczyzny jako spuścizny po ojcach było niegdyś wymiennie używane ze spuścizną po dziadach – czyli dziedzictwem. Zatem nie może ono oznaczać martwej przeszłości, lecz żyć w społecznej świadomości, stanowiąc przedmiot szczególnej troski i swoistej dumy. Z pojęciem dziedzictwa kulturowego utożsamiamy zabytki i konieczność ich ochrony. Podstawowe pojęcie zabytku ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa jako: „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Ustawa ta określa także zasady ochrony zabytków przez organy administracji publicznej i ich właściciela lub posiadacza.

Zgodnie z ustawą z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zagadnienie ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu radomskiego znalazło już swe miejsce w „Planie ochrony zabytków nieruchomych na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu

Radomskiego”, uchwalonym w 2006r. oraz w Strategii Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2020r., uchwalonej w 2008r.

Niniejszy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego został opracowany zgodnie z obowiązkiem nałożonym na jednostki samorządu terytorialnego w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Zgodnie z art. 87 ust. 1 tej ustawy: „ Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami”. Ustawa ta precyzuje zadania mające na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

Program opieki nad zabytkami przyjmuje Rada Powiatu, po uprzednim uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Za monitorowanie realizacji programu odpowiada, zgodnie z art. 87, ust. 5 ustawy, Zarząd Powiatu, który co dwa lata przedstawia sprawozdanie Radzie Powiatu.

- Celem priorytetowym Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Radomskiego jest utrwalanie i zdyskontowanie powiatowego potencjału dziedzictwa kulturowego, służące wszechstronnemu rozwojowi tego regionu. Jest on aktem polityki administracyjnej i powinien służyć podejmowaniu planowych działań z zakresu inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego, we współpracy środowisk samorządowych i konserwatorskich. Szczególnym wyrazem aktywności na tym polu jest działalność organizacji społecznych, takich jak regionalne stowarzyszenia oraz społecznych opiekunów zabytków. Prof. Aleksander Gieysztor pisał: „ Istotą właściwej opieki nad zabytkami jest jej prawdziwie społeczny charakter, a ruch społecznych opiekunów zabytków tworzy sumienie narodu i należy mu się uwaga i poparcie”. Społeczni opiekunowie zabytków, zgodnie z cytowaną ustawą, „podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach”. (Prawnie umocowanych społecznych opiekunów zabytków ustanawia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, Starosta). Jak dotychczas jest to niewykorzystana szansa w zakresie możliwości ochrony zabytków, co należałoby zmienić.
- Szczególne prawne obowiązki wobec zabytków spoczywają na ich właścicielach, w szczególności: „na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury ”. Należy więc podkreślić, iż aktualnie Powiat Radomski nie jest właścicielem żadnego obiektu zabytkowego. Niezależnie od tego różne fakty świadczą o pozytywnym stosunku Powiatu Radomskiego do zagadnienia ochrony zabytków. W 2005r. Rada Powiatu podjęła uchwałę o sprzedaży pałacu Gombrowiczów we Wsoli samorządowi wojewódzkiemu Mazowsza. Obiekt ten oddany został do dyspozycji Muzeum Literatury w Warszawie, które utworzyło tu Muzeum Witolda Gombrowicza, dobrze służące społeczeństwu. Drugi obiekt będący do niedawna we władaniu Powiatu Radomskiego – dwór w Krzyżanowicach – przejął niedawno Urząd Miasta i Gminy w Iłży. Optymizmem napawa fakt prowadzenia aktualnie różnych działań konserwatorsko - rewitalizacyjnych na interesującym nas obszarze, m.in. w Iłży (zamek i kościół św. Ducha, czy w Pionkach (Kasyno Oficerskie - na potrzeby Centrum Aktywności Lokalnej.) A wszystko to ma miejsce w sytuacji poważnych ograniczeń samorządu powiatowego i gminnego w tym zakresie.

Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Radomskiego powstał w oparciu o Poradnik Metodyczny, opracowany przez zespół Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków („Gminny Program Opieki Nad Zabytkami. Poradnik metodyczny”, Warszawa, 2008r.)

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej ochrona zabytków jest obowiązkiem państwa i każdego obywatela.

Podstawowym aktem prawnym, dość szczegółowo regulującym te zagadnienia, jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 17 września 2003r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

Inne akty prawne /w zestawieniu chronologicznym/:

Ustawy:

- Ustawa z dnia 18 marca 2010r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 75, poz. 474);
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880);
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004r.(t.jedn. Dz.U. z 2009r. Nr 151, poz. 1220 ze zm.);
- Ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2003r. Nr 80, poz. 717 ze zm.);
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.jedn. Dz.U. z 2010r. Nr 234, poz. 1536 ze zm.);
- Ustawa z 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2003r. Nr 96, poz. 873 ze zm.);
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. prawo ochrony środowiska (tekst jednolity: Dz.U. z 2008r. Nr 25, poz. 150);
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym (t. jedn. Dz.U. z 2001r. Nr 142, poz. 1592 ze zm. 1998r.);
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2004r. nr 261 poz. 2603 ze zm.);
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. - Prawo budowlane (t. jedn. Dz.U. z 2010r. Nr 243, poz. 1623 ze zm.);
- Ustawa z 25 października 1991r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz.U. z 2001r. Nr 13, poz.n123);
- Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990r. (t. jedn. Dz.U. z 2001r., Nr 142, poz. 1591 ze zm.);
- Ustawa z dnia 21 stycznia 1988r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz.U. z 1988r. nr 2, poz. 2 ze zm.);
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1959r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t. jedn. Dz.U. z 2011r. Nr 118, poz. 687 ze zm.).

Ochronę zabytków przechowywanych w bibliotekach, muzeach i archiwach regulują:

- Ustawa z 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539 ze zm.);
- Ustawa z 21 listopada 1996r. o muzeach (Dz.U. z 1997r. Nr 5, poz. 24 ze zm.);
- Ustawa z 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz.U. z 2006r. Nr 97, poz. 673 ze zm.).

Rozporządzenia - Akty wykonawcze do Ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011r. nr 113, poz. 661);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz.U. z 2011r., Nr 165, poz. 987);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011r. Nr 89, poz. 510);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. z 2005r. Nr 112, poz. 940 ze zm.);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004r. Nr 30, poz. 259);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. z 2004r. Nr 71, poz. 650);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz.U. z 2004r. Nr 124, poz. 1304);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2004r. Nr 212, poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1302).

Inne:

- 1) Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992r. (Dz.U. z 1996r. Nr 120, poz. 564).
- 2) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972r. (Dz.U. z 1976r. Nr 32, poz. 190 i 191).
- 3) Międzynarodowa Karta Ochrony i zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska), przyjęta w 1990r. przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS)

2.1. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w Powiecie Radomskim.

Podstawą prawną opracowania „Programu opieki nad zabytkami dla powiatu radomskiego na lata 2012 – 2016” jest ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

Program podlega publikacji w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.

Cele programów opieki nad zabytkami definiuje art. 87 ust. 1:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zgodnie z cytowaną ustawą, podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków. Ustawa nie zobowiązuje powiatu do tworzenia ewidencji zabytków. Obowiązek taki mają gminy oraz Wojewódzki Konserwator Zabytków. Program opieki nad zabytkami dla powiatu radomskiego tworzony jest zasadniczo na podstawie rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków, przekazanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, ewidencji gminnych, jak też planów zagospodarowania przestrzennego i terenowej wizji.

- Ustawa w art. 7 wymienia następujące formy ochrony zabytków:

1. wpis do rejestru zabytków, 2. uznanie za pomnik historii, 3. utworzenie parku kulturowego,

4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Określa też organy ochrony zabytków, którymi są minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

- Ważne regulacje prawne zawiera ustawa z 7 lipca 1994r. Prawo budowlane, szczególnie art. 39, regulujący kwestie prowadzenia robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru, bądź też jego rozbiórki.
- Niniejszy program powstał w relacji do następujących dokumentów o zasięgu ogólnokrajowym i wojewódzkim;

Na poziomie ogólnokrajowym:

- Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju (obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2001r. o ogłoszeniu Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju (Monitor Polski z 16 sierpnia 2001r.) - w relacji do celu gospodarowania przestrzenią określonego jako „kształtowanie struktur przestrzennych umożliwiających ochronę krajobrazu kulturowego i pojedynczych zabytków przed zniszczeniem, degradacją, dewaloryzacją oraz podjęcie działań mających na celu udostępnienie dziedzictwa kulturowego społeczeństwu”.
- Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004 – 2020 (element opracowanej w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013”, z 21.09.2004r. oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020).

W Narodowym Programie Kultury wyznaczono strategiczne cele polityki państwa w dziedzinie ochrony zabytków:

1. Przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;
2. Podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji o tematyce dziedzictwa kulturowego;
3. Poszukiwanie narzędzi wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;
4. Ograniczenia w dowolnym opiniowaniu konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za postępowanie niezgodne z prawem;
5. Intensyfikacja ochrony i promowania dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem kompleksowej poprawy stanu zabytków nieruchomych.
6. Tezy do opracowania Krajowego Programu Ochrony Zabytków i opieki nad zabytkami programu zatwierdzone 10 maja 2004r. przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Cele priorytetowe:

- a) Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe celem poprawy stanu zabytków, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne i rewitalizację;
- b) Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego;

Na poziomie wojewódzkim:

- Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020.

Cel: promocja i zwiększenie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o jego mocne strony, tj. walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego. Cele operacyjne:

- a) zachowanie materialnej i niematerialnej spuścizny historycznej regionu,
- b) ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego wsi i miast historycznych,
- c) utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w świadomości mieszkańców,
- d) promocja walorów kulturowych Mazowsza, z wykorzystaniem nowoczesnych technologii,

e) zwiększenie dostępności obiektów zabytkowych poprzez ich wykorzystanie dla funkcji turystycznych, kulturalnych i edukacyjnych.

- Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012 – 2015.

Program ten, jak zapisano, jest podstawowym dokumentem określającym politykę samorządu województwa w sferze opieki nad dziedzictwem kulturowym oraz jego racjonalnym wykorzystaniem. Głównym zamierzeniem Programu jest stworzenie warunków dla kreowania i realizowania zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami na terenie woj. mazowieckiego oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy i społeczny regionu.

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego 2007-2013.

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego;

Celem tego planu w zakresie ochrony i wykorzystania wartości kulturowych jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Materialnym i przestrzennym wymiarem tej polityki jest ochrona obszarów o najcenniejszych elementach krajobrazu kulturowego i historycznego.

2.2. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie radomskim.

Niniejszy program został opracowany w relacji do następujących dokumentów, obowiązujących w Powiecie Radomskim:

- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego na lata 2008 - 2020r. W dokumencie tym czytamy: „Powiat Radomski to obszar (...) zapewniający stałą poprawę jakości życia mieszkańców, chroniący zasoby środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego, wspierający dalszy rozwój funkcji osadniczej, gospodarczej i turystyczno-rekreacyjnej”. W rozdziale poświęconym silnym stronom powiatu wskazuje się na „znaczne walory zabytkowe Powiatu, liczne miejsca pamięci narodowej i obiekty wpisane do rejestru zabytków”. Dokument określa główne cele:

- a) promocja walorów i zasobów Powiatu radomskiego,
- b) wzrost konkurencyjności gospodarki, zatrudnienia i przedsiębiorczości mieszkańców,
- c) rozwój usług społecznych oraz tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i informacyjnego,
- d) rewitalizacja obiektów i zespołów zabytkowych oraz lokalnych pomników historii.

- Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i Gminne programy opieki nad zabytkami; Według stanu na dzień 1 marca 2011r. w powiecie radomskim część gmin (Jastrzębia, Przytyk, m. Pionki, Skaryszew, Wierzbica, Wolanów, Zakrzew) posiada miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, bądź inne dokumenty o charakterze planistycznym.

- Gminne Programy Opieki Nad Zabytkami zostały opracowane w jedenastu gminach; zatwierdzone postanowieniem Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków /kierownika Delegatury w Radomiu/. W pozostałych dwóch gminach trwają prace nad programami; szczególnie zaawansowane są prace nad programem w gminie Zakrzew, natomiast w gm. Przytyk są one w fazie wstępnej.

1) Jastrzębia – Program Opieki nad Zabytkami Gminy Jastrzębia na lata 2010 – 2013. Uchwała Rady Gminy nr III/16/2010 z dn. 30.12.2010r. Gminna Ewidencja Zabytków wykazuje 28 obiektów nieruchomych /w 7 miejscowościach/, w tym 4 wpisane do rejestru zabytków, 80 stanowisk archeologicznych /w 26 miejscowościach/. Za zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy uznano kościół par. w Goryniu, zespół dworsko-parkowy w Bartodziejach oraz zagrody w Goryniu i Woli Goryńskiej, jak też kapliczki przydrożne.

2) Iłża - Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2010-2013. Uchwała Rady Miasta i Gminy nr LXVI/330/10 z dnia 11.10.2010r. Zawiera 17 obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków /w 4 miejscowościach, w tym 10 obiektów w Iłży), 228 stanowisk archeologicznych, w tym 6 wpisanych do rejestru zabytków /w 28 miejscowościach/; Gminna Ewidencja Zabytków wykazuje 96 obiektów nieruchomych /w 10 miejscowościach/ oraz zabytki nieruchome określone jako inne: 30 obiektów /w 13 miejscowościach/, Zweryfikowana Gminna Ewidencja Zabytków wykazuje 158 obiektów nieruchomych (wszystkie w Iłży),

- 3) Gmina Jedlnia Letnisko- Gminny Program Opieki Nad Zabytkami na lata 2010-2013. Uchwała Rady Gminy nr XXXVIII/339/2011 z 18.08.2010r. Gminna Ewidencja Zabytków wykazuje 96 obiektów nieruchomości /w 9 miejscowościach, w tym 74 obiekty w Jedlni Letnisko/oraz 44 stanowiska archeologiczne.
  - 4) Wolanów- Gminny Program Opieki Nad Zabytkami na lata 2010-2013. Uchwała Nr LIV/186/10 Rady Gminy z dnia 11.08.2010r. Zweryfikowana Gminna Ewidencja Zabytków wykazuje 120 obiektów nieruchomości, w tym 12 figur i krzyży /w 12 miejscowościach/, 45 stanowisk archeologicznych /w 14 miejscowościach/.
  - 5) Gózd - Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2011-2015. Uchwała Rady Gminy Nr IX/57/2011 z dn. 25.07.2011r. Gminna Ewidencja Zabytków zawiera 42 obiekty nieruchome /w 14 miejscowościach/ i zestawienie stanowisk archeologicznych w liczbie 34 /w 15 miejscowościach/.
  - 6) Pionki - Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Dla Miasta Pionki na lata 2009-2013. W ewidencji zabytków nieruchomości wykazano 79 obiektów,
  - 7) Kowala – Gminny Program Opieki Nad zabytkami na Lata 2010-2013. Zweryfikowana Gminna Ewidencja Zabytków zawiera 40 obiektów nieruchomości /w 14 miejscowościach/, stanowiska archeologiczne – 57 /w 20 miejscowościach/.
  - 8) Wierzbica – Gminny Program Opieki Nad Zabytkami na lata 2011-2014.
W Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się 179 obiektów /w 8 miejscowościach/ + 19 obiektów dodanych do GEZ / w 7 miejscowościach/ i 86 stanowisk archeologicznych / w 15 miejscowościach/.
  - 9) Jedlińsk – Gminny Program Opieki Nad Zabytkami na lata 2011-2014. Uchwała Nr II/12/2010 Rady Gminy z dn. 28.12.2010r. W Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się 36 zabytków architektury i budownictwa i 44 innych: figury, kapliczki, krzyże i mogiły /w 21 miejscowościach/ i 68 stanowisk archeologicznych /w 31 miejscowościach/.
  - 10) Pionki (gmina) - Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Pionki na lata 2011 – 2015 wykazuje 92 obiekty nieruchome /w 18 miejscowościach/ oraz 29 zabytków archeologicznych / w 11 miejscowościach/;
  - 11) Skaryszew – Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Na Lata 2012-2015 dla Miasta i Gminy Skaryszew. Uchwała Rady Miasta i Gminy Skaryszew Nr XVIII/157/2012 z dn.19.06.2012r. Dokument wykazuje 149 obiektów zabytkowych: 2 kościoły, 3 cmentarze, 2 inne budynki sakralne, 29 krzyży przydrożnych, 2 figury, 5 innych kapliczek, 1 dwór, 6 obiektów zabudowy dworskiej, 3 parki, 2 młyny, 76 budynków mieszkalnych, 17 budynków wiejskich. Ponadto w obrębie gminy Skaryszew zewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (po weryfikacji) łącznie 111 stanowisk archeologicznych.
- Plan ochrony zabytków nieruchomości na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego, 2006r.

Określa on sposoby i realizację przedsięwzięć związanych z planowaniem i ochroną zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej, mające na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Jako główne rodzaje zagrożeń wymienia: pożary, akty wandalizmu, wichury i konflikt zbrojny. Właścicielami tych obiektów (kościół, kaplice, cmentarze) są często parafie rzymsko-katolickie oraz urzędy gminne (m.in. zespoły dworsko-parkowe lub ich elementy, kapliczki).

Plan proponuje /zaleca/ sposoby zabezpieczenia: umieszczenie znaków rozpoznawczych Konwencji Haskiej, gdy jest to możliwe, na dachach obiektów oraz na ścianach tylnych i frontowych. Wymienia grupę obiektów zabytkowych, wykazanych w niniejszym programie w rozdziale „Zabytki w powiecie radomskim”:

- Powiatowy program ochrony środowiska

Elementami wizji rozwoju powiatu radomskiego do roku 2020 są m.in. rozwój turystyki i rekreacji jako istotnego obszaru aktywności powiatu i poszczególnych gmin wchodzących w jego skład, a także rozwój oferty kulturalnej, i turystyczne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego. /w tym poprawa bazy stanowiącej podstawę funkcjonowania lokalnych muzeów i izb gromadzących zbiory, opracowywanie folderów i informatorów turystycznych, podejmowanie działań na rzecz remontów obiektów dziedzictwa kulturowego wpisanych do rejestru zabytków, współpracę przy tworzeniu nowych instytucji kultury, tj. muzeów, izb pamięci, centrów kultury, rozwój masowych imprez kulturalnych/.

Istotnym warunkiem ochrony i promocji zabytków są szlaki turystyczne takie jak:

Szlaki piesze. Szlak czarny: Stoki – Jedlnia Letnisko, szlak żółty im. Jana Kochanowskiego: Miodne PKS - Gródek Stary, szlak zielony: Kock – Zwoleń, szlak Czerwony Witaliusza Demczuka: Warka- Lesiów

Szlaki rowerowe. Szlak czerwony: Bartodzieje Uroczysko-Grabina, szlak żółty: Bartodzieje – Jedlanka, szlak żółty: Bartodzieje-Domaniów, szlak czarny: Wsola – Janów, szlak zielony: Lesiów-Sachalin, szlak zielony: Przytyk-Kaptur, szlak zielony: Radom-Uroczysko Huta, Szlak żółty: Zameczek-Przytyk, Szlak czarny: Przytyk-Żmijków, szlak czarny: Jaszowice - skrzyżowanie ze szlakiem zielonym Przytyk-Kaptur, szlak czarny: Piec - Bródnow, szlak niebieski: Domaniów-Mniszek,

Szlaki rowerowe Związku Gmin Iłzanka:

Szlak czarny Ostrownica - Kazanów, szlak czarny: Pakosław - Gaworzyna, szlak zielony: Kroczków-Ciepielów, szlak czerwony: Chotcza Górna- Osiny, szlak czarny: Wólka Gonciarska-Antoniów, szlak czarny: Jedlanka - Małomierzyce, szlak czarny: Iłża-Kotlarka, szlak czarny: Seredzice - Kania Górna, szlak niebieski: Siekierka -Trębowiec, szlak żółty: Łaziska-Jasieniec Iłżecki, szlak zielony: Osiny-Iłża,

Szlaki rowerowe Kozienickiego Parku Krajobrazowego:

Szlak czerwony: Bartodzieje-Czarnolas, szlak zielony: Brzóza-Zwoleń, szlak czarny: Jedlnia Letnisko-Radom lotnisko, szlak żółty: Lesiów – Czarnolas, szlak niebieski: Świerże-Zwoleń, szlak czarny: rezerwat Ciszek – Stoki, szlak czarny: Pionki- „Leśniczówka”, szlak zielony: Jedlnia Letnisko-Jedlnia Letnisko /Gościniec Królewski/.

3. Charakterystyka powiatu radomskiego:

3.1. Zarys uwarunkowań geograficznych

Powiat radomski położony jest w strefie recesji lądolodu środkowopolskiego rozciągającego się od podnóża Gór Świętokrzyskim (Notabene, z wieży zamku iłżeckiego widać Święty Krzyż), usytuowany na pograniczu Małopolski i Mazowsza, w południowej części województwa mazowieckiego. Obejmuje obszar 1530km² granicząc z powiatami: białobrzeskim, szydłowieckim, przysuskim, kozienickim, zwoleńskim, lipskim i starachowickim. W jego skład wchodzi się trzynaście jednostek administracyjnych- gminy wiejskie: Gózd, Jastrzębia, Jedlińsk, Jedlnia letnisko, Kowala, Pionki, Przytyk, Wierzbica, Wolanów, Zakrzew; gminy miejsko-wiejskie: Iłża i Skaryszew oraz gmina miejska- Pionki. Liczba ludności powiatu wynosi około 145 tysięcy osób. Jednym z atutów powiatu jest jego korzystne położenie geograficzne, w tym przebiegające przez jego obszar trzy drogi krajowe(7,9,12), łączące północ Polski z południem / Warszawa-Radom – Kielce - Kraków/ i zachód ze wschodem / Lublin – Radom - Tomaszów Mazowiecki - Łódź/. Siedzibą władz powiatu jest Radom, największe po Warszawie miasto w województwie, liczące około 230 tysięcy mieszkańców.

Na terenie powiatu znajduje się sieć obszarów chronionego krajobrazu, a w szczególności Kozienicki Park Krajobrazowy im. prof. Ryszarda Zaręby, zajmujący największy areał w gminach: Pionki, Jastrzębia i Jedlnia letnisko. Znajdują tu się rezerваты przyrody i pomniki przyrody. Otulina parku wyróżnia się pięknym krajobrazem z rzekami, rozległymi łąkami i niewielkimi skupiskami leśnymi. W gm. Pionki utworzono rezerваты: „Źródła Królewskie”, „Brzeźniczka”, „Ciszek”, „Ponty im. Teodora Zielińskiego”, „Ponty – Dęby”, „Załamane”, „Pionki”, „Leniwa” oraz w gm. Pionki i gm. Policzna „ Okólny Ług”, gm. Pionki i gm. Zwoleń „ Ługi Helenowskie”, gm. Iłża „ Dąbrowa Polańska” i „Piotrowe Pole”. Na terenie powiatu ustanowiono cztery obszary sieci europejskiej Natura 2000- Specjalne Obszary Ochrony: Pakosław, Puszcza Kozienicka, Uroczyska Lasów Starachowickich - obszar jest częścią kompleksu Leśnego na Przedgórzu Iłżeckim, oraz Obszar Krajobrazu Chronionego Iłża – Makowiec (gminy Iłża, Skaryszew, Wierzbica i Kowala). Teren powiatu radomskiego leży w zlewniach rzek: Radomki- największej rzeki powiatu, Iłzanki i Zagożdżonki wraz z ich dopływami. Łączna długość rzek, kanałów i potoków wynosi 366 km. Powierzchnia lustra wody 114 jezior, zbiorników retencyjnych, stawów wynosi 668 ha. Największą atrakcją turystyczną dla Radomia, powiatu radomskiego, czy gości regionów sąsiadujących jest sztuczny zbiornik wodny w Domaniowie o pow. 500ha, na granicy powiatu radomskiego i przysuskiego. Ponadto bazę turystyczną stanowią zalewy w Siczkach, Iłży i Pionkach.

3.2. Zarys uwarunkowań historycznych.

Po pojęciu powiatu radomskiego rozumiemy przede wszystkim obszar w dzisiejszych granicach południowej części województwa mazowieckiego, z odniesieniami historycznymi. W średniowieczu, od XII do pocz. XIV w. obszar Ziemi Radomskiej jako terytorium położone na południe od Pilicy, podzielony był na kasztelanie.

Pojęcie Ziemi Radomskiej należy zapewne utożsamiać z pojęciem XIV i XV wiecznego „districtu”, czyli powiatu. Podkreślić wszakże trzeba, iż terminem „ziemia” określane było także województwo, co wprowadziło sporo terminologicznego zamieszania. Kiedy w 1393r. nastąpił podział Polski na powiaty (sądowe i skarbowe) województwo sandomierskie zostało podzielone na trzy dystrykty: sandomierski, chełciński i radomski. Powiat radomski stanowiła północna część województwa sandomierskiego. Granice powiatu, przynależnego do Małopolski, pokrywały się od strony wschodniej i północnej z granicami tegoż województwa. Od zachodu dotykały powiatu opoczyńskiego, a od południowej- sandomierskiego. W 2 poł. XVI w. granica przebiegała dolnym biegiem rzeki Radomierzy w stronę Nowego Miasta, gdzie łączyła się z rz. Pilicą. Następnie, u ujścia rzeki Drzewiczki do Pilicy, w kierunku południowo-wschodnim, dochodząc aż do rzeki Kamiennej, gdzie zbiegały się granice powiatów: radomskiego, opoczyńskiego i sandomierskiego. W kierunku wschodnim, dochodziła do starorzecza Wisły, powyżej ujścia Kamiennej, a dalej zaczynała się granica z województwem lubelskim, przebiegająca wzdłuż Wisły. Do końca XVI w. do powiatu radomskiego należała Ziemia Stężycka, położona w widłach Wisły i Wieprzu. Powiat radomski był drugim co do wielkości powiatem woj. sandomierskiego i liczył sobie w 2 po. XVI w. 5 241 km² (75 tys. ludności), był więc terytorialnie niemal trzykrotnie większy od obecnego. Większość powiatu należała do diecezji krakowskiej, a część do archidiecezji gnieźnieńskiej. W 2 poł. XVI w. w powiecie radomskim były 22 miasta: Radom, Szydłowiec, Skrzynno, Solec, Sienno, Skaryszew, Przytyk, Nieznamierowice, Wierzbica, Lwów, Jedlińsk, Sieciechów, Zwoleń, Ryczywół, Kozienice, Iłża, Jastrząb, Janowiec, Ciepeliów, Kazanów, Lipsko i Odechów. W XVII w. lokowano: Grabowiec, Wierzbnik, Gniewosów, a w XVIII w. Przysuchę, Granicę, Wolanów i Zygmuntów. Już w XI i XII w. rozwijało się osadnictwo tych terenów, początkowo na obrzeżach Puszczy Jedleńskiej, gdzie rozlokowały się rycerskie rody: Toporczyków (okolice Sieciechowa), Awdańców (okolice Radomia, Iłży, Sieciechowa), Odrowążów (okolice Szydłowca, Chlewisk), Łabędziów (okolice Skrzynna), Rawiczów (nad Drzewiczką) i inne. Od wschodu znajdowały się dobra opactwa siechowskiego, od południa- biskupów krakowskich, a od zachodu – arcybiskupów gnieźnieńskich i biskupów poznańskich. Najstarsza fala osadników napłynęła głównie z Mazowsza, na tereny południowe przybywali też osadnicy z Małopolski.

4. Zabytki w powiecie radomskim

Są wśród nich głównie obiekty archeologiczne, architektury i budownictwa, techniki, parki dworskie, cmentarze, zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego. Przywołajmy tu, z trudnym do uniknięcia subiektywizmem, ich charakterystyczne przykłady.

- Listę chronologicznie otwiera zabytek prehistorycznego górnictwa na ziemiach polskich - kopalnia jurajskiego krzemienia „czekoladowego” w Wierzbicy, na skraju Pogórza Iłżeckiego. Należy do największych prehistorycznych kopalń krzemienia w Europie Środkowej, będąc, obok Krzemionek Opatowskich, drugim co do ważności stanowiskiem tego rodzaju w Polsce. Wierzbickie zabytki krzemienne datowane są na około 5000-1600 lat p.n.e., chociaż eksploatacja kopalni zaczęła się prawdopodobnie już w okresie paleolitu (10 000 lat p.n.e.). Wpisuje się ona w kontekst dziejów Europy związanych z rozwojem rolnictwa i trzebieżą lasów, do czego potrzebne były odpowiednie narzędzia. W pobliskiej miejscowości Łączany ludność kultury przeworskiej, czyli okresu wpływów rzymskich (II w. p.n.e - do 450r.n.e) pozostawiła cmentarz stanowiący być może część osady wojskowej. Odkryto tam wiele grobów popielnicowych, z przedmiotami z II - III w. n.e., w tym dwa szczególnie bogate. W pierwszym z nich znaleziono złoty wisior, najprawdopodobniej powstały w kręgu kultury rzymskiej, w drugim - tzw. książęcym zachowały się fragmenty bogatego wyposażenia rycerza m.in. miecz i urna z namalowanym rycerzem na koniu. Przedmioty te prezentowane na co dzień w Muzeum Regionalnym w Iłży wystawiane były w niemieckim Bewern.
- Średniowiecze reprezentowane jest przede wszystkim unikatowym dla tego obszaru przykładem architektury obronno-rezydencjonalnej - gotyckim zamkiem biskupów krakowskich w Iłży, goszczącym m.in. monarchów. Budowę tego kamiennego obiektu, pierwszego tego typu w regionie, rozpoczął bp Jan Grot w I poł. XIV w. Jego rozbudowę i modernizację prowadzili kolejni biskupi nadając zamkowi w XVI w. charakter renesansowej rezydencji. W 1655r. zamek został zdobyty i mocno zniszczony przez Szwedów. Ostatni prywatny właściciel tego obiektu książę Tadeusz Lubomirski przekazał go Towarzystwu Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Na przeszkodzie planowanej odbudowy stanęły kolejne wojny światowe. W 1998r. została odrestaurowana i oddana do użytku baszta - malowniczy symbol Iłży - natomiast wkrótce mają się rozpocząć szersze prace rekonstrukcyjne zamku. W ostatnich latach zamkowe wzgórze ożywa jednym z najciekawszych w Polsce turniejów rycerskich. Niezwykłym duchem epatuje również późnośredniowieczny gródek rycerski Mikołaja Powały w Taczowie, gm. Zakrzew, którego był on dziedzicem w XV w., powstały zapewne na przełomie XIII i XIV w. Powąła to wybitna postać swej epoki,

uwieczniona przez Henryka Sienkiewicza w „Krzyżakach”, jeden z czołowych europejskich rycerzy, uczestnik bitwy pod Grunwaldem oraz turniejów rycerskich. W 2010r. w Taczowie odsłonięto pomnik „Spotkanie u Powały”, przypominający naradę w Taczowie przed bitwą grunwaldzką, a przedstawiający m.in. Powalę i króla Jagiełłę. W planach jest ponadto budowa Muzeum Sławy Rycerstwa Polskiego w Taczowie.

- Inne zabytki o szczególnie wysokich walorach to obiekty sakralne. Średniowieczną genezę ma kościół p.w. Św. Jakuba w Skaryszewie. Usytuowany w obrębie grodziska powstał z fundacji komesa Radosława Odrowąża. W 2 poł. XII w. nadał on Skaryszew zakonowi Rycerskiemu Grobu Bożego w Jerozolimie (Bożogrobcom). Obecny barokowy kościół został wystawiony z fundacji Zakonu Bożogrobców w latach 1691-1701, przez murarzy z Węgier. (Godło Bożogrobców- podwójny tzw. patriarchalny krzyż stanowi podstawowy element dzisiejszego herbu Skaryszewa). Kościół posiada barokowe wyposażenie, w tym stalle wykonane przez Jacka Hankisza z Radomia , zaopatrzone w obrazy. Niezwykłe są też obrazy religijne z XVII i XVIII w. pochodzące ze szkół flamandzkiej, niemieckiej, ruskiej i północnowłoskiej. Z czasów późnego średniowiecza pochodzi kościół w Odechowie, w gminie Skaryszew. W latach 1459-1460 świątynię murowaną p.w. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny ufundował ks. Jan Długosz, kronikarz królewski. Jeden z jego zabytków- kamienny gotycki ołtarzyk- ks. Izabela Czartoryska przeniosła do Domu Gotyckiego w Puławach. Gotycki kościół, po przebudowie autorstwa arch. Z. Słomińskiego, stanowi obecnie transept neogotyckiej świątyni. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Zwiastowania Matki Boskiej, pędzla zapewne Anny Bacciarelli, córki słynnego Marcelego. Niezwykłe dzieje ma ponadto kościół parafialny w Ilży p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, o którym Jan Długosz pisał, że istniał już w XII w., chociaż źródłowe wzmianki o nim pochodzą z 1326r. Kościół został gruntownie przebudowany w stylu renesansowym, z wykorzystaniem starych murów. Ma on interesujące wnętrze, z głównym wczesnobarokowym ołtarzem, z obrazem Wniebowzięcia NMP oraz polichromiami m.in. o charakterze późnoromańsko-gotyckim. Dwa ołtarze barokowe – św. Józefa i Matki Boskiej Bolesnej pochodzą z kaplicy na Wawelu. Odkryciem bogatej dekoracji renesansowej zakończyły się prace konserwatorskie stall w prezbiterium, fundowanych przez biskupa Marcina Szyszkowskiego. Tenże dobudował renesansową kaplicę grobową Św. Krzyża rodziny Szyszkowskich. Wyposażenie prezbiterium kościoła jest jednym z nielicznych zabytków sztuki nowożytnej w Polsce pochodzących z czasów sprzed „potopu szwedzkiego”. Przy kościele zlokalizowana jest unikatowa, gdyż zaadaptowana ze średniowiecznej baszty murów miejskich, dzwonnica. Dodajmy, iż na starej plebanii znajduje się interesująca kolekcja sakralnych zabytków ruchomych. Znaczącą grupę stanowią kościoły barokowe, wśród których wyróżnia się kościół p.w. Matki Boskiej i św. Stanisława Bpa w Jedlińsku (wcześniej późnorenesansowy). Wzniesiony w 1645r. przez Stanisława Witowskiego, kasztelana sandomierskiego, wnuka poety Jana Kochanowskiego. Po zniszczeniach szwedzkich świątynię odbudował Aleksander Załuski, dziedzic Jedlińska. W poł. XVIII w. obiekt został odrestaurowany i przebudowany w stylu barokowym, zapewne według projektu architekta królewskiego Jakuba Fontany. Znajdujący się tam dzwon „Zygmunt” odlano w renomowanej gdańskiej ludwisarni Gerharda Benningha. W 1758r. bp Andrzej Załuski ofiarował świątyni m.in. obraz „Powołanie Świętych Apostołów Piotra i Pawła”, namalowany w Rzymie przez znakomitego Tadeusza Kuntze-Konicza. W 1794r. Tadeusz Kościuszko przyjął „dla ratowania ojczyzny” srebra tego kościoła i uczestniczył we mszy. Przy trakcie Radom – Kozienice, we wsi Jedlnia Poświętne zaistniały aż dwie królewskie fundacje sakralne. Pierwszy modrzewiowy kościół stanął dzięki Władysławowi Jagielle, drugi zaś - Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu. Był to murowany piękny gmach, projektu Jana Kantego Fontany, architekta królewskiego.(Plany uzupełniające sporządził Jakub Kubicki, projektant m.in. warszawskiego Belwederu). Na przełomie XIX w. i XX w. świątynia ta została zastąpiona nową, w stylu neorenesansowym, według projektu znanego architekta Stefana Szyllera. Cenny walor polskiego krajobrazu kulturowego stanowią kościoły drewniane, dziś już nieliczne, a przez to szczególnie cenne. Niektóre od rozebrania i unicestwienia uratowało przeniesienie w inne miejsca, ze względu na zły ich stan zachowania i budowę murowanych świątyń. W latach 80-tych XX w. do Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu został przeniesiony XVIII wieczny kościół z Wolanowa, z cennymi polichromiami, które poddano renowacji. Być może jego fundatorem był Ignacy Jankowski, pułkownik wielki koronny, dziedzic Wolanowa. (notabene, w Muzeum Wsi Radomskiej zrekonstruowano zagrodę charakterystyczną dla Ziemi Radomskiej, z budynków pochodzących z gminy Jastrzębia). W Bardzicach, w gm. Kowala znajduje się modrzewiowy barokowy obiekt p.w. Świętego Andrzeja Boboli i Św. Trójcy, fundacji Pawła Boskiego, podkomorzego czerskiego, przeniesiony tam w latach 1955-56 z Białobrzegów. Wraz dzwonnica, drewnianymi kapliczkami i stacjami drogi krzyżowej jest to wyjątkowy zespół sakralny. Tak się też stało w przypadku kościoła ze Wsoli, gm. Jedlińsk, przeniesionego w 1930r. do Bodzechowa, koło Ostrowca Świętokrzyskiego.

- Niezwykle interesującą grupę obiektów stanowią dwory, niekiedy też zespoły dworsko-parkowe, w czasach zaborów ośrodki kultury i ostoja patriotyzmu. Pochodzą one głównie z XIX w. (Bierwce Szlacheckie, Jeżowa Wola, Krzyżanowice, Maków, Milejowice, Oblas, Piastów, Prendocin, Starosiedlice, Strzałków, Wrzeszczów, Wsola, Zameczek). Wyrażają zasadnicze kierunki architektury polskiej z okresu od schyłku XVIII w. do pocz. XX w. (klasycyzm, historyzm, eklektyzm, „styl dworkowy”) i związane są z dziejami wielu znanych rodzin. Wyróżnia się wśród nich dwór, zwany też, z uwagi na okazałość, pałacem, we Wsoli, związany z rodziną Gombrowiczów, w tym słynnym pisarzem Witoldem. Obiekt ten został wzniesiony w 1914r. przez F. Wilińskiego z Łodzi, według projektu architekta fińskiego A. Furuhejma. Obiekt wykazuje cechy klasycystyczne z elementami secesji. Jest to trzykondygnacyjny budynek, z półokrągłym gankiem od frontu, z ozdobnym tympanonem i rzeźbami lwów. Kolejny wyróżniający się, klasycystyczny obiekt usytuowany jest w Zameczku (dawny Ostrów), gm. Przytyk. Pierwotnie miejscowość należała do rodu Podlodowskich, dziedziców Przytyka i okolicznych wsi. Fundatorem pierwszego, średniowiecznego dworu, usytuowanego obronnie na kopcu, o kamiennych fundamentach i drewnianych ścianach, był w poł. XV w. prawdopodobnie Jan Podlodowski. Od 1876r. Zameczek należał do hr. Lubienieckich. Obecny dwór, wzniesiony zapewne w 1861r., związany jest z nazwiskiem Franciszka Marii Lanciego, znanego architekta pochodzenia włoskiego. Parterowy obiekt, z czterokolumnowym portykiem jońskim, usytuowany na osi założenia parkowego, przeszedł rewaloryzację i służy dziś celom gastronomicznym. W Bartodziejach zachował się, choć zrujnowany, dwór wzniesiony zapewne na przełomie XVIII i XIX w., w stylu klasycystycznym, który w wyniku późniejszych przekształceń stał się eklektyczny, z portykiem czterokolumnowym i wieżą. W 1911r. majątek odziedziczył Bolesław Janowski h. Jastrzębiec. Bywał tutaj m.in. pisarz Witold Gombrowicz. Podczas 2 wojny światowej dwór służył niemieckim oficerom za dom wypoczynkowy oraz za szpital polowy. W latach 50-tych XX w. jego piętro wynajmował na potrzeby Domu Pracy Twórczej art. malarz Waław Dobrowolski. Dziś opuszczony obiekt jest w stanie ruiny. Obok dworu znajduje się zabytkowy park krajobrazowy, opadający w kierunku stawu i rzeki Radomki, z licznymi egzotycznym drzewami i pomnikami przyrody.
- Unikatowy zespół tworzy architektura drewniana wiejsko-letniskowa, willowa (z cechami stylów: zakopiańskiego, ŚwiderMajer, szwajcarskiego) z bogactwem form i detalu, z 1 poł. XX w. w Jedlni Letnisko, miejscowości powstałej w związku z mikroklimatem i pięknem miejscowości wkomponowanej w bogatą zieleń w sąsiedztwie zalewu i Puszczy Kozienickiej. Obiekty te wymagają dziś szczególnej troski i pieczy konserwatorskiej. (Najcenniejsze obiekty nie posiadają dokumentacji ewidencyjno-konserwatorskiej).
- Wśród innych obiektów wyróżnia się swym charakterem granitowe Mauzoleum Legionistów Polskich z batalionów Józefa Piłsudskiego, poległych pod Laskami – Anielinem w dniach 22-26 października 1914r., walczących u boku armii austriackiej, w bitwie z Rosjanami. (Przedstawił ją art. malarz Jerzy Kossak, na obrazie znajdującym się obecnie w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa). Poświęcenie mauzoleum odbyło się w 1933r.
- Niezwykle interesującą i charakterystyczną dla polskiego krajobrazu grupę obiektów stanowią figury i kapliczki jak: renesansowa kapliczka z 1604r. w Mniszku, barokowe figury „Piety” i św. Floriana w Krzyżanowicach, czy też figura św. Jana Nepomucena w Jarosławicach.

Uwaga ! Pełne wykazy obiektów historycznych znajdują się w Gminnych Programach Opieki Nad Zabytkami, w tym obiekty nie wpisane do rejestru zabytków, a zdaniem władarzy gmin zasługujące na ochronę i stosowne wykorzystanie.

- Stan zachowania zabytków powiatu radomskiego jest zróżnicowany. Stosunkowo najlepiej wygląda to w przypadku architektury i budownictwa sakralnego, kapliczek, figur i dzieł sztuki związanych z tymi obiektami. Na renowację natomiast czeka wiele historycznych pomników nagrobnych, a nawet całych cmentarzy (np. rzym. kat. cmentarz „stary” w Poświętnem gm. Jedlnia Letnisko). Zagrożonych jest wiele obiektów architektury, szczególnie drewnianej- mieszkaniowej i gospodarczej. Jedną z najważniejszych przyczyn tego stanu rzeczy jest zapisana m.in. w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla gminy Gózd:

„Potrzeba nowości i nowoczesności jest podstawowym zagrożeniem dla tradycyjnego krajobrazu oraz utrzymania lokalnego charakteru miejscowej architektury i budownictwa. Źle pojmowana modernizacja prowadzi do likwidacji detali architektonicznych (...) Wiele z zabytkowych obiektów jest niewłaściwie użytkowanych, rozbudowywanych i nadbudowywanych, co powoduje zniekształcanie formy architektonicznej. Powszechna i trudna do opanowania dewastacja krajobrazu kulturowego dotyczy również niskonakładowych

inwestycji”. Nienajlepiej, a często dramatycznie wygląda sytuacja obiektów dworskich (np. w Bartodziejach, Milejowicach, Prendocinie, Walinach), które, zdarza się, że znikają zupełnie z krajobrazu, jak ostatnio w Kosowie; podobnie rzecz się ma w przypadku związanych z tymi obiektami parków. Zniknęły z krajobrazu tak charakterystyczne i cenne obiekty jak wiatraki, z których trzy przeniesiono do Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu; podobnie z młynami wodnymi, najczęściej istniejącymi już w formie szczątkowej. W przypadku zabytków archeologicznych główne zagrożenia związane są z uprawą pól oraz procesami inwestycyjnymi i pozyskiwaniem gruntów pod inwestycje mieszkaniowe i przemysłowe.

Niezbędne są tu więc odpowiedzialne, różnorodne działania ze strony właścicieli zabytkowych obiektów, urzędów i organizacji społecznych. W tym ostatnim aspekcie pozytywnym i znamienym przykładem jest Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Iłżeckiej, które do swojego statutu wprowadziło następujący zapis: „Organizowanie kwest i zbiórek publicznych na odnowę zabytków oraz inne ważne cele społeczne”.

4.1. Zabytki wpisane do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

Wszelkie działania projektowe, remontowe i inwestycyjne związane z tymi obiektami wymagają uzgodnienia i pozwolenia Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4.1.1. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki nieruchome stanowią w szczególności: 1.krajobrazy kulturowe, 2.układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, 3. dzieła architektury i budownictwa, 4. dzieła budownictwa obronnego, 5. obiekty techniki (zakłady przemysłowe, 6. cmentarze, 7.parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, 8.miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W tej grupie zabytków powiatu radomskiego znajdują się głównie obiekty architektury sakralnej, dworskiej, cmentarze i parki dworskie. Gminne programy wykazują ponadto stosunkowo dużo drewnianych domów oraz obiektów gospodarskich.

Gmina Gózd

Klwatka

- kaplica, 2 poł. XVIII, nr rej.: 869 z 01.12.1959

Gmina Iłża

Iłża

- śródmieście Iłży, nr rej.: 323 z 3.12.1956 oraz 157/A z 23.06.1967
- zespół kościoła par. p.w. Wniebowzięcia NMP, XVII, nr rej.: 53 z 21.10.1947, 155 z 23.06.1967 oraz 68/A/81 z 05.03.1981:
- kościół, dzwonnica, zabudowania par., ogrodzenie z bramą, kaplica, kaplica Szyszkowskich, nr rej.: 180 z 11.10.1967 oraz 70/A/81 z 05.03.1981
- zespół szpitalny św. Ducha, ul. Podzamcze, XV, XVII, XIX, XX:
- kościół, nr rej.: 55 z 27.10.1947, 178 z 11.02.1967 oraz 69/A/81 z 05.03.1981
- szpital (muzeum), 1754, nr rej.: 55 z 27.10.1947, 179 z 8.05.1972 oraz 216/A/83 z 06.06.1983, cmentarz, nr rej.: 521/A/92 z 06.04.1992
- cmentarz, ul. Staromiejska, 1820, nr rej.: 520/A/92 z 06.04.1992
- kościół fil. cmentarny p.w. MB Śnieżnej, nr rej.: 56 z 27.10.1947
- cmentarz „stary”, ul. Radomska, XIX-XX, nr rej.: 522/A/92 z 06.04.1992
- ruiny zamku, nr rej.: 23 z 24.03.1947, 156 z 23.06.1967 oraz 96/A z 18.03.1981
- zespół pieców „wapienników”, ul. Błazińska 100, po 1920, nr rej.: 23/A z 18.03.1980:piec szybowy, piec typu „Hoffman”, piec garncarski, ul. Wójtowska 63, nr rej.: 144/A z 10.02.1966 oraz 345/A z 21.10.1986
- Starachowicka Kolej Dojazdowa, XIX-XX, nr rej.: 543/A/95 z 27.01.1995: linia kolejki, budynek stacyjny w Iłży

Iłża - Kotlarka

- kaplica cmentarna św. Franciszka, 1 poł. XIX, nr rej.: 823 z 28.01.1959, 645 z 14.01.1972 oraz 71/A/82 z 05.03.1981

Chwałowice

- zagroda, 1 poł. XIX, nr rej.: 113/A z 26.06.1981:

w rejestrze pozostały: - piwnica, studnia

Krzyżanowice

- kościół par. p.w. Wszystkich Świętych, 1936, nr rej.: 385/A z 15.05.1988
- dzwonnica, XVIII, nr rej.: j. w.
- cmentarz par. rzym.-kat., pocz. XIX, nr rej.: 477/A z 05.11.1991
- park, 1 poł. XIX, nr rej.: 415/A z 30.01.1990

Pakosław

- park, XVIII, nr rej.: 514 z 04.12.1957
- pomnik (obelisk) bitwy z 1914r., nr rej.: 408/A z 08.05.1989

Prędocin

- park, XVIII, nr rej.: 517 z 04.12.1957

Starosiedlice

- zespół dworski, k. XVIII-XIX: dwór, nr rej.: 382/A z 04.04.1988, park, nr rej.: 516 z 04.12.1957

Gmina Jastrzębia

Jastrzębia

- kapliczka przydrożna p.w. św. Jana Nepomucena, 1892, nr rej.: 539/A/94 z 08.03.1994

Bartodzieje

- zespół dworski, nr rej.: 807/A z 19.01.1973 oraz 24/A z 25.04.1980: dwór, 2 oficyny, park, nr rej.: 750/A z 19.12.1957

Goryń

- kościół par., 1 poł. XIX, nr rej.: 488 z 23.03.1957

Gmina Jedlińsk

Jedlińsk

- kościół par. p.w. Matki Boskiej i św. Stanisława Bpa nr rej.: 216 z 3.10.1956, 383 z 21.06.1967 oraz 75/A z 09.03.1981: dzwonnica, nr rej.: j.w.
- brama, nr rej.: j.w., cmentarz par. rzym.-kat., 1798, nr rej.: 469/A z 05.11.1991

Bierwce

- park, nr rej.: 757 z 18.12.1957

Jankowice

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, nr rej.: 487/A/57 z 23.03.1957, 387/A/67 z 21.06.1967 oraz 72/A z 09.03.1981

Jedlanka

- park, 1 poł. XVIII, nr rej.: 758 z 18.12.1957 oraz 351/A z 24.10.1986

Lisów

- kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP, 1881, nr rej.: 241/A/84 z 23.02.1984

Piastów

- zespół dworski, 2 poł. XVIII-XIX, nr rej.: 804/A z 28.10.1972 oraz 138/A z 15.03.1982: dwór, oficyna, wozownia, 2 lamusy,
- park, nr rej.: 751/A z 19.12.1957 oraz 333/A z 07.05.1986

Wólka Klwatecka

- park, XIX, nr rej.: 747 z 19.12.1957

Wsola

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, 1918-30, nr rej.: 279/A z 20.02.1985
- zespół pałacowy, pocz. XX, nr rej.: 845/A z 18.02.1975 oraz 207/A z 14.04.1983:
- pałac
- park

Gmina Jedlnia - Letnisko

Jedlnia Letnisko

- kościół par. p.w. św. Józefa, drewn., 1921, nr rej.: 373/A z 05.01.1988
- dzwonnica, nr rej.: j.w.

Gzowice

- dom nr 20, drewn., 1906, nr rej.: 316/A z 22.08.1985

Rajec Książęcy

- park, XIX, nr rej.: 752 z 19.12.1957

Rajec Poduchowny

- park, nr rej.: 754 z 19.12.1957 oraz 541/A/94 z 07.12.1994

Gmina Kowala

Kowala

- kościół par. p.w. św. Wojciecha, nr rej.: 455/A/57 z 28.10.1957, 389/A/67 z 21.06.1967 oraz 78/A z 10.03.1981
- dzwonnica, nr rej.: j.w.
- park, nr rej.: 764 z 18.12.1957

Bardzice

- kościół, drewn., 1771-73, nr rej.: 176/A z 18.06.1982
- dzwonnica przy kościele par., drewn., 2 poł. XVIII, nr rej.: 90/A z 30.05.1972 oraz 27/A z 25.04.1980

Kosów

- dworek, poł. XIX, nr rej.: 437/A z 03.10.1990

/skreślony z rej. zabytków Dec. MKiDN z dn. 31.08.2011r. /.

Kowala Stępocina

- cmentarz par. rzym.-kat., pocz. XIX, nr rej.: 466/A z 05.11.1991

Mazowszany

- park, nr rej.: 753 z 19.12.1957

Gmina Pionki

Jedlnia

- kościół par. p.w. śś. Mikołaja i Małgorzaty, 1790-92, XX, nr rej.: 844/A/59 z 28.02.1959, plebania, 1902-1903, nr rej. A-773, dec. nr 1638/07 z 5.12.2007r. 321/A/67 z 15.06.1967 oraz 76/A z 09.03.1981

Poświętne

- cmentarz rzym.-kat. „stary”, XIX-XX, nr rej.: 524/A z 08.04.1992
- wikariat, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 357/A z 04.11.1986

Sucha k. Pionek

- kościół parafialny p.w. Św. Idziego, 1910-1913, nr rej. A-702 z dn. 22.03.2006r.

Miasto Pionki

- kościół par. p.w. św. Barbary, 1922-29, nr rej.: 372/A z 05.01.1988
- pałacyk, ul. Spokojna 9, 1930/31, nr rej.: 533/A z 23.06.1993
- budynek „Starej Poczty” z lat 20-tych XX w., dec. Nr 465/2011 z dn.27.04.2011r.

Gmina Przytyk

Przytyk

- kościół par., 1930-36, nr rej.: 370/A z 05.01.1988
- cmentarz żydowski, 2 poł. XVII, 1941, nr rej.: 404/A z 03.04.1989

Oblas

- dwór, 1 poł. XIX, nr rej.: 544/A z 7.06.1970 oraz 135/A z 12.02.1982
- spichrz, nr rej.: j.w.

Wrzeszczów

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, nr rej.: 290/A/56 z 18.10.1956, 391 z 21.06.1967 oraz 186/A z 15.10.1982
- zespół dworski, XVIII, 1914, nr rej.: 363/A z 29.03.1990: dwór, park

Wrzos

- kościół par. p.w. św. Wawrzyńca, nr rej.: 292/A/56 z 18.10.1956, 386 z 21.06.1967 oraz 187/A z 15.10.1982

Zameczek

- zespół dworski, poł. XIX, nr rej.: 787 z 16.09.1972 oraz 206/A z 14.04.1983: dwór, park

Gmina Skaryszew

Skaryszew

- zespół kościoła p.w. św. Jakuba, nr rej.: 452/A/57 z 28.02.1957, 385/A z 21.06.1967 oraz 148/A z 15.03.1982: kościół, cmentarz przykościelny, kaplica, ogrodzenie z bramkami

Bujak

- budynek mieszkalno-gospodarczy nr 2, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 821 z 14.03.1973

Chomętów

- park, XVIII, nr rej.: 755 z 19.12.1957

Gębarzów

- park, XIX/XX, nr rej.: 341/A z 10.06.1986

Maków

- zespół dworski i folwarczny, XVIII/XIX, nr rej.: 802/A z 28.10.1972 oraz 117/A z 07.07.1981: dwór, park, spichrz, lamus, gorzelnia

Odechów

- kościół par. p.w. Zwiastowania NMP, nr rej.: 454/A z 28.02.1957, 384/A z 21.06.1967 oraz 93/A z 15.03.1981

Gmina Wierzbica

Wierzbica

- kościół par. p.w. św. Stanisława Bpa, XVIII, nr rej.: 426/A/57 z 25.01.1957, 400/A, z 21.06.1967 oraz 181/A z 15.10.1982
- cmentarz rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: 488/A z 05.11.1991

Wierzbica - Zalesie

- cmentarz epidemiczny, 1831, nr rej.: 489/A z 05.11.1991

Ruda Wielka

- cmentarz wojenny z I wojny światowej, 1915, nr rej.: 275/A z 06.09.1984

Gmina Wolanów

Wolanów

- cmentarz rzym.-kat., k. XVIII, nr rej.: 490/A z 05.11.1991

Młodocin Większy

- park, nr rej.: 763 z 18.12.1957

Mniszek

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1665-67, nr rej.: 460/A z 29.07.1991
- kaplica św. Józefa, nr rej.: j.w.
- cmentarz par. rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: 478/A z 05.11.1991

Strzałków

- park, XIX, nr rej.: 762 z 18.12.1957

Wymysłów - Soszyn

- młyn wodny, k. XIX, nr rej.: A-15 z 17.08.1999

Gmina Zakrzew

Zakrzew

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, nr rej.: 450/A/57 z 28.02.1957, 392 z 21.06.1967 oraz 189/A z 15.10.1982,
- dzwonnica z 1900r. , nr rej. A-768 /zespół kościoła parafialnego/
- park, nr rej.: 749 z 19.12.1957

Cerekiew

- kościół par., 1929, nr rej.: A/238 z 22.02.1984

Jaszowice

- park, nr rej.: 761 z 18.12.1957

Milejowice

- park, nr rej.: 759 z 18.12.1957

Taczów

- park, XVIII, nr rej.: 760 z 18.12.1957

4.1.2. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki ruchome stanowią w szczególności: 1. dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, 2. kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych wg koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, 3. numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order, 4. wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, które dokumentują poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, 5. materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach, 6. instrumenty muzyczne, 7. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, 8. przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

- W grupie zabytków ruchomych powiatu radomskiego znajdują się głównie obiekty o charakterze sakralnym, m.in. figury i kapliczki przydrożne, nagrobki oraz obrazy, rzeźby, szaty liturgiczne, argenteria, itp., wchodzące w skład wyposażenia kościołów i związanych z nimi budynków (plebanii, dzwonnicy).

W wykazie obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków ruchomych B figurują:

Gmina Iłża

Iłża – stara plebania

- Zabytki ruchome wchodzące w skład kolekcji sztuki sakralnej (260 poz.) nr rej. 33/B/83 z dnia 7.04.1983.
- Figury przydrożne (własność parafii rzym-katolickiej) - nr rej.11/B/82 z dn. 19/08.1982, w tym 1/ figura św. Jana, barokowa, XIX w., 2/ figura barokowa, 1707r.
- Kościół p.w. Matki Boskiej Śnieżnej- wystrój i wyposażenie (7 poz.)- nr rej.9/B/82 z dnia 29.07.1982
- Kościół p.w. św. Ducha (3 poz.)- nr rej.13/B/82 z dnia 19.08.1982 / portal zewnętrzny, nagrobek Józefa Botwinowicza na cmentarzu przykościelnym, nagrobek Magdaleny Buszczyjewskiej na cmentarzu przykościelnym).
- Kościół p.w. Wniebowzięcia N.M.P.- wystrój i wyposażenie kościoła farnego (110 poz.) nr rej 8/B/82 z dnia 29.07.1982
- Muzeum Regionalne (d. dom katedralny)- 1 kartusz herbowy na budynku Muzeum Regionalnego- nr rej. 10/B/82 z dnia 19.08.1982

Iłża /Kotłarka/

- kościół p.w. św. Franciszka (2 poz.)- nr rej. 12/B/82 z dnia 19.08.1982r./ figura św. Franciszka na cmentarzu przykościelnym, epitafium Andrzeja Łaszewskiego
- kościół filialny p.w. Św. Franciszka -wystrój i wyposażenie kościoła (4 poz.) – MWKZ w warszawie, nr dec. 264/2008 z dnia 8.04.2008

Gmina Jastrzębia

Jastrzębia - kościół p.w. Zwiastowania NMP (3 poz.) – nr rej. 98/B/94 z dnia 18.11.1994

- kościół p.w. Zwiastowania NMP- organy – nr rej.136/B/96 z dnia 22.04.1996

Goryń – kościół p.w. Wniebowzięcia NMP- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (10 poz.) nr rej 72/B/93 z dnia 17.02.1993r.

Gmina Jedlińsk

Jedlińsk – figura przydrożna – rzeźba św. Floriana przy ul. św. Wojciecha – nr rej.103/69/B/92 z dnia 16.11.1992r. Jedlińsk – kościół p.w. św. Apostołów Piotra i Andrzeja – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (14 poz.)- nr rej.89/B/94 z dnia 23.05.1994

- kościół p.w. św. Apostołów Piotra i Andrzeja – zabytki znajdujące się w kościele par. (14 poz.)- nr rej. 89/B/94 z dn. 23.05.1994r.
- zabytki ruchome na cmentarzu przykościelnym (2 poz.) – nr rej. 110/B/95 z dn.16.02.1995r. 1/ figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, 2/ Chrystus na Krzyżu

- kościół par. p.w. św. Apostołów Piotra i Andrzeja – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (70 poz.) – nr rej. 66/B/92 z dn. 22.10.1992r.
- figura przydrożna – rzeźba św. Wawrzyniec – nr rej.68/B/92 z dn.02.11.1992
- figura przydrożna św. Jana Nepomucena- nr rej.111/B/95 z dnia 17.02.1995r.

Wsola- (działka nr 264)- kapliczka przydrożna z figurą św. Jana Nepomucena- nr rej.111/B/95 z dnia 17.02.1995

- kościół św. Bartłomieja – organy kościelne – nr rej 144/B/96 z dnia 9.05.1996
- rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego – nr rej 61/B/92 z dnia 21.09.1992 (rzeźba w depozycie Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu)
- kościół p.w. św. Bartłomieja – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (poz/41) – nr rej. 60/B/92

Gmina Jedlnia Letnisko

Jedlnia Letnisko- ul. Nadrzeczna nr 77 – krzyż na postumencie z 1900r.- nr rej. 15-B z dnia 11.10.2002r.

Gmina Kowala

Kowala – kościół p.w. św. Wojciecha – prospekt organowy wraz z instrumentem muzycznym – nr rej.B-104 (Dec.1835/2006 z dn.27.09.2006r.

Kowala Stępcina- kościół p.w. św. Wojciecha, zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (44 poz.) – nr rej.116/B/95 z dnia 11.05.1995

Bardzice – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (5 poz.) – nr rej. 120/B/95 z dnia 19.06.1995r.

Gmina Pionki

Jedlnia (Poświętne) – kościół p.w. św. Mikołaja Bpa (22poz.)- Dec. Nr 984/2007 z dnia 20.07.2007r.- nr rej.B-139 - plac przy kościele p.w. św. Mikołaja Bpa (2 poz.) – nr rej.B-139 (Dec. Nr 1317/2007 z dn.21.09.2007r. 1/ pomnik nagrobny rodziny Zakrzewskich, 2/ pomnik nagrobny ks. Józefa (?)

- obiekt na terenie cmentarza-pomnik nagrobny ks. Tadeusza Gackiego z 1838r.. Nr rej. B-127, Dec. 656/2007 z dn. 23.05.2007r.

Gmina Przytyk

Przytyk – kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła par. (15 poz.) – nr rej. 112/B/95 z dnia 14.03.1995

Przytyk – kościół par.- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (23 poz.)- nr rej.113/B/95 z dnia 29.03.1995r.

Wrzeszczów – kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (18 poz.)- nr rej.163/B/97 z dnia 30.07.1997

Wrzos – kościół par. p.w. św. Wawrzyńca- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (22 poz.) – nr rej 168/B/97 z dnia 8.09.1997r.

Gmina Skaryszew

Odechów – kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (16 poz.) – nr rej.153/B/96 z dnia 29.08.1996

Skaryszew – kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (104 poz.) – nr rej. 117/B/95 z dn. 10.05.1995

- kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (31 poz.) – nr rej. 118/B/95 z dn. 29.05.1995

Gmina Wierzbica

Wierzbica – ul. Partyzantów 1 – kościół p.w. św. Stanisława Bpa – wystrój i wyposażenie kościoła (5 poz. – nr rej. 141/B/96 z dnia 10.01.1995r.

Gmina Wolanów

Wolanów- kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła

Gmina Zakrzew

Zakrzew – kościół p.w. św. Jana Chrzciciela- organy kościelne – nr rej. 135/B/96 z dnia 22.04.1996r.

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (18 poz.) – nr rej.115/B/95 z dnia 28.04.1995r.

Cerekiew - kościół Wniebowzięcia N.M.P zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (10poz.) nr rej. 119/63/B/92 z dnia 5.10.1992

- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP – zabytki stanowiące wystrój wyposażenie kościoła (9 poz.) – rej.63/B/92 z dn.15.10.1992r.

4.1.3. Zabytki archeologiczne

/w rejestrze WKZ i GEZ/

W Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003r. zabytek archeologiczny zdefiniowany jest jako „zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”.

Łża, st.1 – grodzisko stożkowane – nr rej.323/A/67

Łża, st. 6 – zamek , nr rej.23 z 24.03.1947r., 156 z 23.06.1967 oraz 96/A z 18.03.1981, nr 1/A/79 z dn. 15.01.1979r.

Kowala Stępcina – grodzisko stożkowane, nr rej. 332/2012 z 13.04.2012

Pakosław, gm. Łża, st. 1- pozostałości prahistorycznych pól górniczych krzemienia czekoladowego „szybka” – nr rej.546/A/96 z dn.4.01. 1996r.

Seredzice Kolonia , gm. Łża. St. 1 – pozostałości prahistorycznych pól górniczych krzemienia czekoladowego „Dworskie”, nr rej. 545/A/96 z dn.4.01.1996r.

Seredzice Kolonia, gm. Łża, st.1 – pozostałości prahistorycznych pól górniczych krzemienia czekoladowego „Hapki”, nr rej 547/A/96 z 4.01.1996

Taczów, gm. Zakrzew, st.1 – grodzisko stożkowane – nr 1: 4/A/79 z dn.10.02.1979r.

Wierzbica, gm. Wierzbica, st.19- kopalnia- nr rej.: 8/A/79 z dn.20.06.1979r.

- Stanowiska archeologiczne wykazane w Gminnych Programach Opieki Nad Zabytkami określone jako ważne czy interesujące:

Gmina Gózd - Wśród 34 stanowisk archeologicznych wykazanych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla gminy Gózd za najcenniejsze uznano stanowiska Małęczyn Nowy i Piskornica – osady kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu oraz stanowiska Wojsławice- pozostałość osadnictwa z okresu neolitu i wczesnego średniowiecza po czasy nowożytnie.

Gmina Łża - Wśród 228 stanowisk archeologicznych wykazanych w Gminnej Ewidencji Zabytków dla gminy Łża na szczególną ochronę zasługują stanowiska paleolityczne w pasie pomiędzy Seredzicami a Łżą oraz stanowiska z okresu od neolitu po wczesne średniowiecze w pasie nad Łżanką przy tzw. Chwałowskim Trakcie.

Gmina Jedlińsk - Wśród 68 stanowisk na szczególną uwagę zasługują najciekawsze z nich w rejonie miejscowości Jeziorno, Jankowice, Piastów-Gózdem.

Gmina Jedlnia Letnisko - Wśród 29 stanowisk archeologicznych na terenie gminy najbardziej interesujące jest stanowisko w m. Poświętne (osada przeworska) oraz stanowisko w Jedlni – dwór stanowiący niezwykle problem badawczy w kontekście jego ew. średniowiecznego rodowodu oraz jego interpretacji jako dworu Władysława Jagiełły.

Gmina Wierzbica - Wśród 86 stanowisk archeologicznych, oprócz stanowiska wpisanego do rejestru, szczególną ochroną, ze względów poznawczych, należy objąć stanowiska rozlokowane w kilku rejonach: Wierzbica miasto oraz wokół wsi: Polany, Łączany, Pomorzany i Suliszka.

4.1.4. Wykaz zabytków w „Planie ochrony zabytków nieruchomych na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego”, 2006r.

Gmina Gózd

Kłonówek Kolonia- kurnik

Miasto Iłża

Śródmieście Iłży- historyczny układ przestrzenny, kościół par. p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny z XVII w., Zespół kościelny p.w. Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, plebania w zespole j/w, dzwonnica, w zespole j/w., kościół filialny p.w. matki Bobowej Śnieżnej, kościół szpitalny p.w. św. Ducha, ruiny zamku, Krzyżanowice- kościół par. p.w. wszystkich świętych, wraz z dzwonnica, zespół dworski, Starosiedlice- zespół dworski

Gmina Jastrzębia

Bartodzieje- zespół dworski, Goryń- kościół par. p.w. Wniebowzięcia Matki Boskiej, Jastrzębia- kapliczka p.w. św. Jana Nepomucena,

Gmina Jedlnia Letnisko

Głowice: chałupa, Jedlnia Letnisko- kościół par. p.w. św. Józefa, Rajec Poduchowny- park krajobrazowy, podworski,

Gmina Jedlińsk

Jankowice- kościół par. p.w. św. Mikołaja Biskupa, Jedlińsk- kościół par. p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła, wraz z dzwonnica i bramą, cmentarz rzym. katolicki, Lisów- kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP, Piastów- zespół dworski, wraz z parkiem, Wsola - pałac, wraz z parkiem , kościół par. p.w. św. Bartłomieja.

Gmina Kowala

Kościół par. p.w. św. Wojciecha, park krajobrazowy, podworski, Kosów- dwór, Bardzice- kościół par. p.w. św. Andrzeja Boboli, z dzwonnica

Gmina i miasto Pionki

Pionki- pałacyk ul. Spokojna 9, Gmina Pionki: Poświętne- kościół par. p.w. św. Mikołaja i Małgorzaty, wikariat, cmentarz par. rzym. katolickiej, Sucha- kościół parafialny p.w. św. Idziego,

Gmina Przytyk

Oblas- dwór, Wrzeszczów- park dworski wraz z dworem, Przytyk- kościół par. p.w. Znalezienia Krzyża Świętego, cmentarz żydowski

Gmina i miasto Skaryszew

Maków- zespół rezydencjonalny i folwarczny, Chomętów- ogród dworski, Odechów – kościół par. rzym.kat. p.w. Najśw. Marii Panny, Skaryszew- kościół par. p.w. św. Jakuba Apostoła, Gębarzów- park krajobrazowy, podworski

Gmina Wierzbica

Wierzbica- kościół par. p.w. św. Stanisława Biskupa

Gmina Wolanów

Mniszek- cmentarz par. rzym. katolickiej, kościół par. św. Jana Chrzciciela, Młodocin- park dworski, Wymysłów- młyn, Strzałów- park dworski, Wolanów- cmentarz par.

Gmina Zakrzew

Jaszowice- park dworski, Milejowice- park dworski, Zakrzew- park krajobrazowy podworski, kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, Taczów – kościół par.

5. Zadania i planowany termin ich realizacji:*

Lp.	Zadania	Planowany termin
1.	Ustanawianie społecznych opiekunów zabytków i prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków	2012-2015
2.	Wydawanie przez starostę na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków decyzji o zabezpieczeniu obiektów zabytkowych zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia lub o ile usunięcie zagrożenia nie jest możliwe, wywłaszczenie tych obiektów na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy, na terenie której położony jest obiekt.	2012-2015
3.	Publikacja materiałów popularyzujących ochronę zabytków (albumy, pocztówki, przewodniki, materiały multimedialne, itp.) Współfinansowanie publikacji pt. „Dwory i pałace powiatu radomskiego”	2012-2015
4.	Budowa działu poświęconego zabytkom powiatu oraz ich ochronie na stronie internetowej, która zostanie utworzona jako część projektu „E-usługi dla Powiatu” realizowanego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2007-2013. Zakres informacji będzie obejmował m.in. bazę danych o obiektach, popularyzację i promocję udanych rewaloryzacji i adaptacji.	2012-2015
5.	Zorganizowanie panelu dyskusyjnego (konferencji, sesji popularno-naukowej) dotyczącego problematyki ochrony zabytków na terenie powiatu radomskiego	2013-2014
6.	Udział Starostwa Powiatowego oraz podległych mu jednostek w targach i wystawach zewnętrznych: prezentacja zabytków jako produktu stanowiącego ofertę na rynku turystycznym. upowszechnianie publikacji na temat dziedzictwa kulturowego regionu.	2012-2015
7.	Spotkania szkoleniowe (w razie potrzeby), popularyzacja przepisów prawa dotyczących ochrony zabytków wśród właścicieli obiektów położonych na terenie Powiatu za pośrednictwem publikacji i strony internetowej.	2013-2015

* Przy realizacji w/w zadań będą współdziałały w miarę potrzeb inne podmioty, tj. właściciele zabytków, gminy, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Urząd Marszałkowski, Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, organizacje pozarządowe.

Inne działania

Wspieranie gmin, na wniosek zainteresowanych podmiotów, w zagospodarowaniu miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. infrastruktury, oznakowania historycznie udokumentowanych szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych itp. Współpraca z miejscowym biznesem, a w szczególności z branżą restauratorską i hotelarską. Współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz rozwoju turystyki w powiecie radomskim.

6. Instrumenty wdrażania zadań:

- a) prawne, z uwzględnieniem zapisów niniejszego dokumentu przy tworzeniu prawa miejscowego i dokumentów strategicznych powiatu radomskiego,
- b) finansowe – środki budżetu powiatu w ramach środków przeznaczonych na promocję powiatu (część zadań bez nakładów finansowych), środki partnerów w ramach poszczególnych zadań, środki zewnętrzne pozyskane (krajowe oraz unijne)
- c) społeczne - działania edukacyjne i promocyjne, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i innymi organizacjami społecznymi oraz instytucjami.
- d) kontrolne – monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego,

- e) koordynacji – uwzględnienie uwarunkowań innych projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, współpraca z gminami z terenu Powiatu i właścicielami zabytków w zakresie ochrony obiektów.

Podejmowane działania w ramach wymienionych wyżej zadań służą zarówno bezpośredniej poprawie stanu zabytków położonych na terenie Powiatu, jak i pośrednio na wzmocnieniu potencjału gospodarczego otoczenia zabytków (np. zakłada się stymulowanie ruchu turystycznego poprzez działania promocyjne). Powinno się to przełożyć w perspektywie czasowej na korzyści ekonomiczne, pozwalające właścicielom zabytków lepiej zadbać o ich należyty stan.

7. Źródła finansowania

System finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest dość skomplikowany. Najogólniej źródła finansowania tej sfery można podzielić na:

- publiczne – budżet państwa, budżety jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne,
- prywatne - środki osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.

Główne źródła finansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego (informacyjne, edukacyjne itp.) to:

- a) środki finansowe z budżetu państwa „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego”;
- b) środki z budżetu państwa w części, której jest dysponentem wojewoda;
- c) środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym;
- d) środki z regionalnych programów operacyjnych, dystrybuowane na poziomie województw;
- e) środki z europejskich programów specjalnych;

Ustawa z 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami reguluje zakres i formę ochrony zabytków i opieki nad nimi oraz zasady finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach. Organy administracji samorządowej realizują ochronę zabytków, podejmując działania w ramach swych kompetencji.

Zapis art. 71 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, nakłada na właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Sprawowanie opieki nad zabytkami zgodnie z art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do których tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Jednocześnie ustawa wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków udzielanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego” i ze środków budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Warunki i tryb udzielania oraz rozliczania ww. dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Istnieje możliwość udzielania z budżetu jednostki samorządu terytorialnego, w trybie określonym odrębnymi przepisami, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków) w ramach posiadanych środków finansowych, ale dopiero po uchwaleniu przez organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego zasad udzielania tego rodzaju dotacji.

Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.